

QARAQALPAQ TILINDE MODAL SÓZLERDIŇ QOLLANÍLÍW ÓZGESHELIKLERI

Joldasbaev Sultan

Ájiniyaz atındaǵı NMPI Filologiya fakulteti 3-kurs studentı

İlimiy basshı: E.E. Allanazarov f.i.k., doc.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17704246>

Kalit sózlar: *lingvistika, ot, sifat, valentlik, ekvivalent, kontekst, obraz, semantika, stil, shakl.*

Ключевые слова: *лингвистика, антоними, существительные, прилагательные, валентность, эквивалент, контекст, образ, семантика, стиль, форма.*

Keywords: *linguistic, language, context, concerning, peculiarities, semantical, style, form.*

Modal sózler boyınsha teoriyalıq bilim, kónlikpelerge iye bolıwda bir qansha wazıypalar belgilep alınadı. Modal sózlerdiŇ salıstırmalı usıllardı basshılıqqa alıw arqalı, tákirarlaw hám juwmaqlaw sabaqları hám basqa da usıllarda úyreniw maqsetke muwapıq boladı.

Modal sózler sóylewshiniŇ ayılǵan oyına, pikirine ulıwma subyektivlik-obyektivlik qatnasın, bahasın bildiredi. Olar grammatikalıq jaqtan ózgermeydi, qaysı sóz shaqabınan qaysı formada qáliplesken bolsa, sol formada qollanıla beredi. Gápte tiykarınan, kiris aǵza yamasa sóz-gáp bolıp qollanıladı.

Modal sózlerdiŇ morfologiyalıq tallaw sxeması tómendegishe:

1. Teksttegi mánisi. 2. Jeke yamasa komponentligi. 3. Tiykarǵı yamasa funkcionallıq. Funkcionallıq bolsa, qaysı sóz shaqabınan hám qanday formada qálipleskenligi. Modal sózlerdiŇ gápteği sintaksislik xızmeti.

Sóz hám sóz formalarınıŇ bir pútin sintaksislik birliklerdi dúziwi sintaksislik baylanıs arqalı iske asadı. Sintaksislik qatnas sintaksislik birliklerdiŇ komponentleriniŇ grammatikalıq baylanısqa túsiwi nátiyjesinde payda boladı.

Modal sózler jay gáp, qospa gáp komponentlerin bir-biri menen ózara baylanıstırıwda sóz formaları, kómekshi sózler, orın tártip hám intonaciya qatnasadı. Modal sózler hám jay gáptiŇ quramındaǵı sózler seplik formaları, tartım affiksleri, anıqlıq meyildiŇ betlik affiksleri arqalı baylanısadı. Baǵınınqı qospa gáptiŇ quramındaǵı jay gápplerdi baylanıstırıwda feyildiŇ betlik emes hám betlik feyil formaları qatnasadı. Modal sózlerdi sintaksislik baylanısqa túsiriwde dánekerler, tirkewishler, kómekshi atawıshlar qatnasadı. Sóz dizbegin dúziwde tikkeley qatnaspaydı, tiykarınan gápteği birgelkili aǵzalardıŇ, qospa gáptiŇ quramındaǵı jay gápplerdiŇ arasın baylanıstırıp keledi. Atawısh yamasa atawıshlıq xızmette qollanılgan sózlerdiŇ aldınan yamasa keyninen kelip

olardı ekinshi bir mánili sóz benen baylanıstıradı. Modal sózler kómekshilik xızmette kelgende ayırım atawısh sózler iyelik sepliginde kelgen sózlerden keyin kelip, olardı feyil sózler menen sóz dizbegin dúzedi. Gápтеги sóz dizbeginiń quramındaǵı sózler hesh qanday affikssiz hám modal sózlersiz orın tártibine qaray mánilik jaqtan baylanıladı. Mısalı: Shaması, mashinadan, iyesi-jalańbas, duǵıjım, qalasha kiyingen mennen qorqadı. Orın tártibiniń ózgeriwi sóz dizbeginiń gápke almasıwına alıp keliwi múmkin.

Modal sózler eki yamasa bir neshe sózden ibarat bolıp, gápте синтаксислик xızmet atqaradı. Olar atawısh modal sózlerdiń sóz dizbegi hám feyil sóz dizbegi. Modal sózler hám basqa sóz dizbegi tuwralı aldın-ala maǵlıwmat beriledi. Bulardıń hár biri óz aldına bir neshe tarawlarǵa bólinip úyretiletuǵını eskertiledi. Gápтиń tiykarǵı belgileriniń biri sanaladı, sonıń menen birge gápтеги sózlerdi sóz dizbegine baylanıstırıw hám olardıń mánilik qatnasıqların durıs kórsetiwde onıń áhmiyeti úlken. Intonaciyaǵa baylanıslı sóz dizbegi hám gáp bir-birinen ajırılıp turadı.

Modal sózler sóz dizbegine de, gápke de tiykar bolatuǵın sóz. Al sóz - bizdi qorshaǵan obyektiv shınlıqtıń adam sanasındaǵı sáwlesi retinde ayırım - ayırım túsinikti bildiredi, yamasa sóz - tilimizdegi belgili bir túsiniktiń atı. Sóz leksika -grammatikalıq mánini bildiredi. Modal sózler bir-biri menen tıǵız baylanıslı boladı. Modal sózlerde sóz belgili bir túsiniktiń atı bolsa, al sóz dizbegi jáne mánili sózlerdiń (eki ya onnan da kóp) mánilik hám grammatikalıq jaqtan bir - biri menen baylanıslı qospa uǵımdı bildirip keledi. Mısalı, durısında da, saǵan usaǵan tazaperige, jańadan jumısqa kelgenlerge jol-joba kóplik etpeydi, aqıl-parasatına qosı tabanlılıq taǵı kerek.

Modal sózlerden grammatikalıq qurallardıń járdeminde gáp quraladı. Ayırım gápтерdiń sóz dizbeklerine uqsap turatuǵın orınları boladı. Biraq sóz dizbegi menen gáp arasında parıq boladı. Modal sózler haqqında ayılǵanda sóz-sóz dizbeginiń materialı ekenligin, al sóz dizbegi gápтиń materialı ekenligin mısallar járdeminde túsindiriw paydalı.

Modal sózlerdegi sózler qálegen sózlerdiń baylanıswınan, qosındısan, dizbeklesiwinen bola bermeydi, olardıń dúziliwinde qanday da bir grammatikalıq belgiler yamasa tilge tán zańlılıq bar. Modal sózler dizbegi eki atlıq yamasa eki kelbetlik sózlerdiń ápiwayı dizbeginen bolmaydı. Qálegen atlıq sózler hár túrli grammatikalıq baylanıslar nátiyjesinde atawısh sóz dizbegin dúzedi. Sóz dizbegi, sózlerdi dizbeklewshi grammatikalıq qurallar menen dáslep tanısqannan soń talabalar ámeliy kónlikpege iye bolıp, jazba shınıǵıwları orınlay aladı.

Modal sózlerdiń hár túrli dizbeklesiwiniń jáne leksikalıq, morfologiyalıq hám sintaksislik dizbeklerdiń ózgeshelikleri tómendegilerden ibarat. Leksikalıq, morfologiyalıq dizbektiń hár biri leksikalıq bir máni bildiredi. Qospa sózdiń quramındaǵı

komponentler bir-biri menen birlesip bir túrdegi mánini ańlatadı. Modal sózlerde qospa sózler bir sorawǵa juwap beredi hám gáptiń quramında bir aǵza xızmetinde jumsaladı. Sintaksislik sóz dizbekleri ózara kóp sózlerden bolıp, olardıń hár bir komponenti tolıq mánige iye, hár bir komponent belgili bir sorawǵa juwap beredi. Modal sózler sintaksislik sóz dizbeginiń sóylew hám jazıw barısında qalay qollanıwın anıqlawda sózlerdiń leksikalıq baylanıs normasını saqlay biliwge, gápte sóz dizbekleriniń grammatikalıq normaların saqlawǵa, ádebiy tilde qalıplesken sózlerdiń orın tártibin durıs saqlawǵa itibar beriledi.

Modal sózler menen qospa sóz arasındaǵı ózgeshelikler, modal sózler menen gáp arasındaǵı ózgeshelikler, sózlerdi sintaksislik baylanısqa túsiretuǵın grammatikalıq qurallar, sintaksislik baylanıstıń túrlerin durıs ayırıw, sózler arasındaǵı sintaksislik dizbeklesiw menen morfologiyalıq, leksikalıq dizbeklerdiń ayırmashılıǵın jaqsı biliw talap etiledi.

Ádebiyatlar

1. E. Berdimuratov. Házirgi qaraqalpaq tili. Leksikologiya. Nókis, 1994
2. Bekbergenová Qaraqalpaq tiliniń stilistikası. N., 1990.
3. Казаков Ш. Семантика-стилистические Особенности эмоционально оценочной лексики драм Хамзы. А.К.Д. Т., 1990.
4. Турсунов С. Лексическое особенности дастана «Алпамыш» А.К.Д. Т., 1990.